

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

A középkori szőlőművelés és borkereskedelem információtörténeti vizsgálatának lehetőségei*

Az információtörténelem elméleti kereteinek kialakítása és lehetőségeinek felmérése – noha az irányzat egyáltalán nem számít már újnak sem az egyetemes, sem a magyar kutatásban – a magyar történettudomány berkein belül jelenleg is folyik.¹ A koraujkorból fennmaradó és azután keletkező hazai forrásanyag már remek lehetőségeket teremt az információ-történeti szempontú vizsgálatokra, de a középkori oklevelek ilyen jellegű hasznosítása sem tűnik teljesen reménytelen küldetésnek.²

A középkori hazai forrásadottságok egyik jól ismert sajátossága, hogy a fennmaradt oklevelek legjelentősebb része birtok-, illetve perjogi tematikában keletkezett. Ennek ellenére számos olyan irat is vallatóra fogható ebből a korszakból, amely az információáramlás metódusára és mindennapi jelentőségére nézve is fontos adatokat tartalmaz. Példaképpen most ezeknek csupán egyetlen – ám legfontosabb – csoportját említeném meg, a közösségek (leginkább városok) és magánszemélyek levelezése során keletkező írásos emlékeket.³

Az előbbi típusra kitűnő például szolgálnak az Eperjes város középkori korpuszában fennmaradt, különféle eredettel bíró levelek, amelyek igen változatos témákban íródtak.

* A tanulmány elkészítését az OTKA PD 78132 számú pályázata támogatta. A jelen dolgozat a Hajnal István Kör 2009. évi Miskolcon megrendezett információtörténeti konferenciáján elhangzott „Az információáramlás és az írásbeliség szerepe a középkori szőlőművelésben és borkereskedelembe” címet viselő előadás jelentősen kibővített változata. Ezúton szeretném megköszönni Koszta László és Z. Karvalics László hasznos tanácsait és észrevételeit.

¹ Az információtörténeti irányzat elméleti alapvetésére lásd Z. Karvalics László: *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest, 2004.; Z. Karvalics László: *Információ, társadalom, történelem*. Budapest, 2003.

² Lásd erre a következő két tanulmánykötetet: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. (Studia Agriensia 20.). Eger, 1999.; Z. Karvalics László – Kis Károly (szerk.): *Információáramlás a kora újkorban*. Budapest, 2004. A középkori forrásanyag információtörténeti vizsgálati lehetőségeire nézve módszertani szempontból is fontos munka Novák Veronika: *Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén* (Budapest, 2007.) című műve, amely változatos források felhasználásával (királyi rendeletek, városi hatósági iratok, kegyelemlevelek, különféle elbeszélő források, bírósági iratok, prédikációk, követjelentések, leltárak stb.) mutatja be, hogyan kell egy meghatározott közösséggel kapcsolatos dokumentumok sorát információtörténeti szempontok alapján szisztematikusan kiértékelni. Újabbán Pósn László foglalkozott hasonló részletességgel a középkori információáramlás kérdésével. Pósn László: *Híráramlás és információterjedés a Német Lovagrend államában*. Századok, 146. évf. (2012) 2. sz. 405–415.

³ A magánlevelek (missilisek) jelentősebb számban a 14. században jelentek meg a forrásokban. Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930. 243–244. A 15. századra láthatóan már a városi és mezővárosi polgárság körében is egyre általánosabbnak volt tekinthető a használatuk.

Található itt többek között Miksa római király által a városnak magyar királlyá választása érdekében írt küldemény, Lőcse tanácsa által a városnak címzett s a közös Budára utazás megszervezése érdekében írt levél, a tárnokszéki ülnökök Budára küldését sürgető tárnokmesteri parancslevél, illetve olyan is, amelyben a környékbeli Szacsur község bizonyos elfogott személyek szabadon bocsátását követeli a településtől.⁴ Amennyiben pedig más városok (Bártfa, Pozsony, Sopron stb.) fennmaradt levéltári anyagában néznénk szét, ugyanezzel a sokszínűséggel találkozhatnánk.

A magánlevelekkel kapcsolatosan egyes nagybirtokos családok levelezését érdemes elsősorban megemlíteni. Ilyen többek között a Várdai család, amelynek művelt, sokszor érseki vagy püspöki címetek viselő tagjai gyakori levélváltás során tartották a kapcsolatot egymással magánügyeikben, de hivatalos dolgaik révén másokkal is rendszeresen leveleztek. A családhoz köthető ilyen jellegű források száma minimálisan is több tucatnyi lehet. Kértek levélben lovat (Várdai Pál, 1516), beszámoltak testvérnek küldött pénzről (Várdai Ferenc, 1524), intézkedtek a testvér kanonokká kinevezése ügyében (ugyanő, 1517), megemlékeztek a királyhoz történő utazásukról (Várdai Aladár, 1487), vagy meghívták testvérüket a karácsonyi ünnepekre (Várdai Mátyás, 1486).⁵ A magánlevelek a középkor végén azonban már nem kizárólagosan a nemesség műveltebb rétegét jellemezték, hanem – a már korábban is gyakran írástudó városi polgárság mellett – a jobbágság is mind nagyobb számban levelezett a különféle ügyekben. A levelek azért is jelentenek remek forrásbázist az információ-történeti kutatás számára, mert konkrét tényközlési feladatuk mellett olykor mellékesen megjegyzett híreket, esetleg „pletykákat” is tartalmazhatnak, így például előfordul, hogy – mint fontos, mindenkire tartozó információt – közlik a király nemrégiben bekövetkezett halálának hírét, de beszámolhatnak esküvőről is, sőt a környékbeli rablók portyázási területeit és főhadiszállásukat is megemlítik néha.⁶ Éppen ezek az „apróságok” azok, amelyek a középkori magánlevelezést igazán fontossá és egyben érdekessé is teszik a kutató számára.

A középkori hazai forrásanyagon végezhető információ-történeti vizsgálatok lehetőségét ezúttal a szülő és a bor kapcsán szeretném bemutatni, mégpedig főleg az okleveles írásbeliséggel – mint az információ megőrzésnek és az információ-továbbításnak a korban legfontosabb eszközével – összefüggésben. Maga az oklevél – a hazai sajátosságok miatt – ugyan alapvetően birtok-, politika- és jogtörténeti jellegű forrásnak tekinthető, de arról sem szabad megfeledkezni, hogy funkcionális értelemben a korban legfontosabb írás- és „adathordozó” is volt egyúttal, amely a hordozott információ révén szervesen kapcsolódott a középkori társadalom mindennapjaihoz. Fontos hangsúlyozni, hogy az oklevél nem pusztán egy elvont, az érintettektől valójában távol álló, elvi jelentőségű adatot, információt, tényt hordozott, hanem birtoklója számára egyben a mindennapok racionalitását is jelentette. Így például a birtokperек során a birtokjogi jellegű iratok, a borkereskedelem kapcsán pedig a különféle kereskedelmi kiváltságok szervesen kapcsolódtak a hétköznapi emberi tevékenységhez, azok kereteit alapvetően meghatározták, a boldogulás és érdekérvényesítés (az em-

⁴ Iványi Béla: *Eperjes Szabad Királyi Város Levéltára 1245–1526*. Szeged, 1931. 659. sz., 726. sz., 883. sz., 948. sz.

⁵ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 47142, DL 82641, DL 82477; Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukács Pál (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. 1–12. köt. Pest, Budapest, 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) XII. 267. sz., XII. 258. sz.

⁶ Iványi Béla: *Bártfa Szabad Királyi Város levéltára 1319–1526*. 1. kötet. 1319-től 1501-ig. Budapest, 1910. (a továbbiakban: Bártfa I.) 351. sz., 1935. sz. és 574. sz.

lített esetekben a biztos birtoklás és a zavartalan, profitot hozó kereskedelem) fontos eszközei, biztosítékai voltak.

A következőkben azt próbálom felvázolni, hogy a szőlőbirtok alapításának elhatározásától vagy megszerzésétől annak megművelésén, az adózáson és a termelés szervezésén át egészen a bor eladásáig milyen jellegű források keletkezése, megőrzése, bizonyításra vagy egyszerű emlékeztetésre való felhasználása volt szükségszerű, és ezek hogyan kapcsolódtak a szőlőbirtokos és a borkereskedő mindennapjaihoz, azaz hogyan szolgálták a termeléssel és kereskedelemmel kapcsolatos hétköznapi információ-megőrzés és információcsere feladatát. Ezek az oklevelek nem mellesleg egyfajta művelődéstörténeti küldetést is betöltöttek: a középkor végén egyértelműen szerepet játszottak ugyanis az írásbeliség szélesebb társadalmi körökben történő elterjesztésében és a magyar nyelvű oklevéladási gyakorlat kialakításában is. A szőlővel és borral kapcsolatos oklevelek és egyéb írásos emlékek gyakorlati jelentősége mellett – a problémafelvetés szintjén – a szőlőművelést meghatározó mezőgazdasági ismeretek európai viszonylatban megfigyelhető áramlására és ennek magyarországi megnyilvánulásaira, valamint a borkereskedelem információcserében betöltött nagy szerepére, az egyes tájegységek és országok közti „információs híd” létrehozására is ki szeretnék majd térni. Ugyanígy röviden szót ejtek majd a középkori, szőlőkkel és borral kapcsolatosan keletkezett gazdasági jellegű források adatszerkezetéről is, ami szintén az információ-történet egyik markáns kutatási terepének számít.

A szőlővel és borral összefüggő, információt rögzítő és közlő írásos forrásaink alapvetően két csoportot alkotnak. Egyik felük a szőlő birtokjogával, a művelés körülményeivel, gazdasági hátterével és az adózással áll kapcsolatban. A másik csoport a borkereskedelemről, az áruszere megszervezéséről, a kereskedelmi kiváltságokról és az üzleti kapcsolatokról nyújt számunkra információkat.

A magyarországi szőlőművelés már a korai Árpád-korban jelentékeny méreteket öltött, igazi fellendülése pedig forrásaink alapján a 13. századtól következett be.⁷ Ennek megfelelően szőlőbirtokokra, azok megművelőire és a borral folytatott kereskedelemre vonatkozó oklevelek már a 11. századtól aránylag rendszeresen felbukkannak. Igaz, kezdetben a szőlő és a szőlőművesek főként mint az összeírások és adománylevelek egyszerű, egyáltalán nem részletezett szereplői tűnnek csak fel a forrásokban. Anélkül, hogy tömegével sorolnánk fel az ezzel kapcsolatos és amúgy is jól ismert adatokat, csupán két idevágó, korai oklevelünket szeretném megemlíteni: így már a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelében vagy az 1138. évi dömösi összeírásban is több szőlőt, illetve szőlőművest említettek hasonló kontextusban.⁸

A különféle szakmákhoz kapcsolódó technológiák földrajzi terjedése, a mezőgazdasági és ipari jellegű szaktudás közvetítésének, átadásának és átvételének módszere egyértelműen az információ-történelem vizsgálati keretei közé tartozik. Így az a fontos kérdés is, hogy a nomád vagy félnomád életmódot folytató honfoglaló magyarság vajon pontosan kinek a közvetítésével, mikor és hol sajátíthatta el a szőlőműveléssel kapcsolatos ismereteket. Nyelvészeti adatok alapján a kutatás jelenlegi állása alapján úgy tűnik, hogy a magyarok a szőlőkultúrát vándorlásuk során legkésőbb a Kazár Birodalomban, a török nyelvű népekkel

⁷ A magyarországi szőlőművelés középkori történetére lásd Belényessy Márta: *Szőlő- és gyümölcstermelésünk a XIV. században*. Néprajzi Értesítő, 37. évf. (1955) 11–30.; Égető Melinda: *Középkori szőlőművelésünk kérdéséhez*. Ethnographia, 91. évf. (1980) 53–78., illetve általános tájékoztató jelleggel Feyér Piroska: *A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig)*. Budapest, 1981.

⁸ *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis I–XI*. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. I. 388. és II. 94.

való érintkezés során már átvehették vagy legalábbis megismerték, mivel ennek szókinccse a magyar nyelvben (*szőlő, seprő, szűr, csiger* stb.) egyértelműen bolgár-török eredetre megy vissza. Ugyanakkor a Dunántúl területén, azaz a korábbi Pannóniában a római szőlőművelés kései hatása is érvényesülhetett a honfoglalás időszakában, és tovább alakíthatta a magyarság szőlőkultúráját.⁹

A megtelepedés után a magyar szőlőművelés európai jellegzetességeket épített magába, amelyek közvetítésében a hazánkba érkező különféle nyugati, leginkább francia-vallon elemek játszották a legfontosabb szerepet.¹⁰ Az információátadásban, a tudásanyag továbbításában egyrészt a Magyarországra betelepülő hospesek,¹¹ másrészt a nyugati származású klerikusok, főként a ciszterciek vettek részt. A nyugati telepések közül ebből a szempontból a legfontosabb csoportot egyértelműen a *latinus* népesség jelentette, akik a legtöbb esetben francia vagy wallon eredettel rendelkeztek. A latinok az ország egész területén megjelentek Fehérvártól a Szepességen át egészen Erdélyig, és egyáltalán nem véletlenül Magyarország három jelentős bortermelelő vidékén is nagy számban és jól adatolhatóan voltak jelen. Az egyik ilyen jellegzetes régió a későbbi Hegyalja, azaz Patak és környéke, a másik az ettől nem messze található Eger-völgy, míg a harmadik a szerémségi Nagyolaszi és térsége volt.¹² Szőlőművelő tevékenységüket, az új ismeretek közvetítésében játszott jelentős szerepüket a szakirodalom is rendszeresen hangsúlyozza.¹³ Tény, hogy a szőlőművelésre utaló források adott területen történő megjelenése és az említett régiók wallonokkal történő benépesítése időben többé-kevésbé egybeesett, ahogy egyes szőlőfajták, például a furmint is

⁹ A szakirodalomban teljes az egyetértés a magyar szőlőművelés bolgár-török eredetével kapcsolatban. Fodor István: *Verecke híres útján...* Budapest, 1980. 181.: Csorba Csaba: *Árpád népe*. Budapest, 1997. 36-; Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 2000. 440-; Feyér: *A szőlő- és bortermelelő* 11-19-; Égető Melinda: *Szőlőművelés*. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9-14. század) Budapest, 1994. (a továbbiakban: KMTL) 656. stb.; A római előzményekhez lásd például Lichtneckert András: *A Balatonfüred-Csopaki borvidék története*. Veszprém, 1990. 13-16.

¹⁰ Az irtásterületek kiválasztása, a metszési mód, az új szőlőfajták megjelenése, a borkészítés és tárolás technológiája együttesen fémjelzi ezt a francia „vonalat”. A kérdést sokoldalúan és meggyőzően tárgyalja Csoma Zsigmond: *Történeti-ökológiai és történeti-néprajzi gondolatok a magyarországi középkori francia-vallon szőlő- és borkultúráról*. Studia Caroliensia, 7. évf. (2006) 3-4. sz. 389-400.

¹¹ A hospes kifejezés definíciójára, jelentésének az egyes időszakokban bekövetkező változására lásd Fügedi Erik: *A befogadó: a középkori magyar királyság*. Történelmi Szemle, 22. évf. (1979) 355-376. 23. jegyzet.

¹² Bárczi Géza: *A középkori wallon-magyar érintkezésekhez*. Századok, 71. évf. (1937) 399-416.; Györffy György: *A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése*. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor*. (István Király Múzeum közleményei 14.) Székesfehérvár, 1972. 37-44-; Székely György: *A székesfehérvári latinok és a wallonok a középkori Magyarországon*. In: Uo. 45-72. Az Eger-völgy liege-i eredetű wallonjaira lásd még Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. (Dél-Alföldi évszázadok 14.) Szeged, 2000. 108.

¹³ Lásd erre például Szabics Imre: *Vallonok*. In: KMTL 709-710.; Kristó Gyula – Takács Miklós: *Szerémség*. In: KMTL 642-643.; Feyér: *A szőlő- és bortermelelő* 22-23., 26-27.; Balassa Iván: *Tokaj hegyalja szőlője és bora*. Tokaj, 1991. 28-30.; Laszlovsky József: *Földművelés a késő középkori Magyarországon*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András – Laszlovsky József – Szabó Péter. Budapest, 2008. 72. (a továbbiakban: *Gazdaság és gazdálkodás*)

szinte bizonyosan a francia nyelvterületről kerülhetett Magyarországra, tehát a latinok honosíthatták meg idehaza.¹⁴

A másik fontos, a szőlőkultúra terjesztésében tevékeny telepes népcsoport a németség volt, amely több területen is – így például a Szepességben vagy Erdélyben – a latinokkal keveredve talált új otthonra. Az erdélyi százszok szőlőtermesztésben játszott szerepéről a szakirodalom hasonlóan vélekedik, mint a latinok esetében.¹⁵ A németek azonban nemcsak Erdélyben, hanem például Pozsonyban és Abaúj megyében is meghonosíthatták a magukkal hozott szőlőművelési ismereteket.¹⁶

Sajátos, információtörténeti szempontból is lényeges fejlemény, hogy a korábban idegen impulzusokat befogadó magyar bortermelés a 15. századra már egyben kibocsátóvá is vált. Az elterjedt hagyomány szerint ugyanis Stefan cel Mare moldvai fejedelem a 15. század második felében már Tokajról vitetett szőlőtőkékét és vincerélt hazájába.¹⁷

A nyugati hospesek mellett volt egy másik, szintén idegen származású társadalmi réteg az Árpád-kor Magyarországon, amely a szőlőműveléssel kapcsolatos információk átadásában komoly szerepet játszott. A monasztikus szerzetesrendek – azon belül is legjellemzőbb módon a ciszterek – bizonyosan már a betelepedésüktől intenzíven foglalkoztak szőlőműveléssel, és a szakirodalomban általánosan elfogadott nézet szerint új módszereket és fajtákat honosítottak meg hazánkban.¹⁸

Amíg a szőlőműveléssel kapcsolatos írásbeliség eleinte általában magával a szőlőbirtoklással és a szőlőt megmunkálók személyével állt összefüggésben, addig a források számának növekedésével a középkor végére már a művelés gazdasági hátterére (költségek, munkaszervezés) és a borkereskedelem lebonyolítására vonatkozó adataink is mindinkább növekvő számban állnak rendelkezésre.

¹⁴ Karácsonyi János: *Furmint*. Magyar Nyelv, 2. évf. (1906) 273–274.; Balassa: *Tokaj hegyalja*, 101–109. De vannak szkeptikus vélemények is a latinok szőlőkultúra-közvetítő szerepére nézve: Szűcs Jenő: *Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom*. Történelmi Szemle, 35. évf. (1993) 21.

¹⁵ Az erdélyi százszok ilyen tevékenysége közismert. Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, 2002. 233.; Feyér: *A szőlő- és bortermelés*, 23.

¹⁶ Feyér: *A szőlő- és bortermelés*, 30; Abaúj megyében ilyen terület volt például a vizsolyi ispánságon belül Gönc, amelynek igen lassan asszimilálódó német lakossága már a kezdetektől szőlőt termelt, a középkor végére pedig bizonyíthatóan elsősorban borkereskedelemről élt. Iványi Béla: *Gönc szabadalmas mezőváros története*. H. n., 1926. 13–14. A szőlőtermesztésben, a szőlőkultúra terjesztésében játszott szerepet bizonyíthatja az is, hogy nyelvészeti jellegzetességek alapján a muskotályszőlő valószínűleg német közvetítéssel kerülhetett Itáliából Magyarországra. Balassa: *Tokaj hegyalja*, 112–114.

¹⁷ Feyér: *A szőlő- és bortermelés*, 56.

¹⁸ A ciszterek magyarországi történetének legújabb, lényegre törő összefoglalása: Hervay F. Levente Ocsit.: *Ciszterciek a középkori Magyarországon*. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk. Guitman Barnabás. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 5.) Piliscsaba, 2009. 270–276.; a szőlőművelés első meghonosítása a ciszterciek körében a rendi hagyomány szerint a 12. századi claravallisi apátságban történt, majd innen a többi kolostorban is elterjedt. A magyarországi ciszter intézményekben a 12–13. században tömegével bukkannak fel a különböző, adományként kapott, illetve saját alapítású szőlőbirtokok. Az új fajok elterjesztését a magyar és a franciaországi rendházak közötti intenzív kapcsolat és a rendszeres kölcsönös látogatások segíthették elő, az új tőkék ilyen alkalmakkor kerülhettek hazánkba. Kalász Elek: *A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban*. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 5.) Budapest, 1932. 91–93.; Feyér: *A szőlő- és bortermelés*, 24–25; A szőlőkultúra-importra utalt újabban többek között F. Romhányi Beatrix: *Kolostori gazdálkodás a középkori Magyarországon*. In: *Gazdaság és gazdálkodás* 407–408.

Az ilyen információk tehát az Árpád-kor folyamán – a fennmaradt oklevelek számával párhuzamosan – folyamatosan gyarapodtak, s azt lehet mondani, hogy a 14. századra már igen nagy mennyiségű forrás segít bennünket a téma vizsgálata során. A középkor derekára a szőlők létrehozását, adományozását, cseréjét, adásvételét és zálogba adását általában már kiforrott, precízen megfogalmazott okleveles formában rögzítették, amelybe gyakran belefoglalták az elidegenített szőlőbirtokkal kapcsolatosan felmerülő jogokat és kötelezettségeket is.

Az országos hitelességgel bíró oklevéladó szervek (főként hiteleshelyek) mellett hamarosan a helyi oklevéladás (városok, mezővárosok, plébánosok stb.) is egyre inkább kivette a részét az ilyen iratok kiállításából. Sőt, a középkor végére a szőlővel és a borral kapcsolatosan fennmaradt források egy igen jelentős részét már pontosan ebben a körben, azaz városi és mezővárosi közösségekben foglalták írásba.¹⁹ A szőlőbirtokok adásvétele a középkor folyamán mind intenzívebbé vált, s így az ingatlanforgalmat rögzítő dokumentumoknak egyre inkább a helyi szinten történő kiállítása tűnt a legkézenfekvőbb megoldásnak.²⁰

Az ügyletek megszorodásának oka alapvetően az volt, hogy megjelent az úgynevezett „hospes jogú szőlőbirtoklás”, s ettől kezdve a szőlőbirtok a nagy munkaerőigénynek és a magas befektetési költségeknek köszönhetően többé már nem képezte a jobbágytelek részét, attól függetlenül lehetett elidegeníteni, csupán az adózás folyamatosságát kellett vele kapcsolatosan biztosítani. Ez azt eredményezte, hogy a főként városi és mezővárosi szőlőhegyeken egyre több idegen (*extraneus*) adta-vette a szőlőket, és egyre inkább megnőtt az írásba foglalandó adásvételek száma.²¹ A források mennyiségét tovább növelte a városi szőlő- és borszámadások elterjedése, valamint a polgárok borkereskedelemmel kapcsolatosan folytatott levelezése is.²²

¹⁹ A városi oklevéladás már a 13. század közepén megindult, a 15. századra pedig már nem csak az „igazi” városokban, hanem a mezővárosokban, sőt a középkor végére falvakban is széles körben elterjedt az oklevelek kiállításának gyakorlata. Szentpétery: *Magyar oklevéltan*, 147., 231–235. A városok oklevéladó tevékenységét egyébként a kor különböző jogi gyűjteményei is rendre elismerték. *Buda város jogkönyve* I–II. Közreadja Blazovich László – Schmidt József. (Szegei középkortörténeti könyvtár 17.) Szeged, 2001. II. 418., illetve Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Tudománystár. Sorozatszerk. Gazda István. Budapest, 1990. 498–499. A mezővárosi oklevéladásra általánosságban lásd Ladányi Erzsébet: *Középkori elemek továbbélése a 16–17. századi hegyaljai oklevéladásban*. In: Kállay István (szerk.): *Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. 1. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése. 1. köt.* Budapest, 1984. 232–237.; Ladányi Erzsébet: *Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete*. Levéltári Szemle, 42. évf. (1992) 4. sz. 3–12. A falvak oklevéladó tevékenységére: Kubinyi András: *Nemesi szabadság – jobbágyi szabadság. Falusi önkormányzat a késő középkorban*. In: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 1999. 245–256.

²⁰ Kisvárdai 1468. évi kiváltságselevele például mind az oklevél-kiállítást, mind pedig a pecséthasználatot kötelezővé tette a helyi magisztrátusnak ingatlanügyletek esetén. Zichy X. 304. sz.

²¹ Az *extraneus* szőlőbirtoklás a 13. századtól terjedt el. Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Budapest, 1998. 147–149. Vö. Makkai László: *A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései (A telkes és „kertes” földhasználat a 13–15. században)*. In: Bodor András – Cselényi Béla – Jancsó Elemér – Jakó Zsigmond – Szabó T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Bukarest, 1957. 477–478.

²² A számadások többnyire ott voltak jellemzőek, ahol egy város kollektíven birtokolt szőlőkkel rendelkezett. A legjobb erre a középkori Patak tágabb környékén szőlőbirtokos Kassa, Bártfa és Eperjes példája.

Az idegen települések szőlőiben felbukkanó *extraneusok* nyilvánvaló és logikus módon – csak sajnos igen nehezen adatolhatóan – hozzájárultak a falvak, mezővárosok és városok közötti információcseréhez, rendszeresen beszámolhattak a sokáig csak lokálisan gondolkodó helyi jobbgátságnak a „külvilág” fontosabb eseményeiről, és szélesíthették azok ismereteit, formálhatták világképét. Az *extraneusok* olykor igen nagy távolságban elhelyezkedő szőlőbirtokokat szereztek meg. Már a 14. században feltűnnek például a szegedi és kecskeméti szőlőbirtokosok a Szerémségben, de az esztergomiak is bírnak szőlőket a Balatonfelvidéken, ahogyan a fehérvári polgárok is Somogyban.²³ A középkor végén a bártfai, kaszai és eperjesi polgárok hegyaljai szőlőszerezései illeszkednek leginkább ebbe a sorba.²⁴

Visszakanyarodva a szőlőbirtokokkal kapcsolatosan keletkező és a mindennapokban használt forrásokhoz, a szőlő többféle módon és kondíciókkal mehetett át más tulajdonába vagy használatába. Adományként, csereügylet során, zálogként, adásvétellel, esetleg egy kölcsön fedezeteként. Leggyakoribb formája azonban egyértelműen az adásvétel és az adomány volt. Az ügyleteket gyakran különféle egyedi, az ingatlannal kapcsolatos feltételek is színesíthették. Ilyen szerződések az ország egész területéről nagy számban maradtak fenn, amit néhány jellemző példa révén lehet igazán jól szemléltetni.

1421-ben András váradi püspök a pálosok Várad melletti Szűz Mária kápolnájának közelében fekvő szőljét adományozta a kápolnának. 1445-ben Zágráb város oklevelében György fia Ambrus kereskedő adta el vásárolt szőljét 15 aranyforintért Miklós kovács fiainak, kikötve, hogy az évenként esedékes 6 köböl mustot a vevő is köteles lesz majd beszállítani. 1451-ben Újhely város tanácsa előtt Leleszi Tamás litteratus, aki korábban Csebi János újhelyi várnagytól 18 Ft-ot vett kölcsön, azzal a feltétellel, hogy ha azt Szent Márton napjáig visszafizetni nem tudja, akkor a Fekete hegyen fekvő szőljével fogja tartozását kiegyenlíteni, átadta említett szőljét hitelezőjének. 1452-ben a kolozsmonostori konvent előtt Gothárd apát az egyház szőlőbirtokát, amelyet Thollas Péter kolozsvári polgár többszöri felszólítás ellenére is műveletlenül hagyott s ezzel kárt okozott a kolostornak, egy másik polgárnak, Lukács szabónak adta át művelésre. 1474-ben a csázmái káptalan előtt a prasznyciai Spányh György és rokonsága szőljüket zálogba adták Litvai Damján dalmát és horvát bánnak 24 aranyforintért, azzal a feltétellel, hogy azt csak tizenkét év múlva válthatják majd vissza. Patak mezőváros 1491-ben foglalta oklevélbe azt az ügyet, melyben a pataki Balphancz Pál 115 forintért az újhelyi pálosoknak adta el szőljét.²⁵ A hasonló példákat még hosszasan sorolhatnánk.

A fentiekén túl a szőlőt végrendeletileg is el lehetett idegeníteni. A különféle társadalmi státuszú személyekhez köthető testamentumokban is állandó szereplők voltak a szőlőbirtok-

²³ A korai, 14. századi magyarországi extraneus birtokláshoz lásd Belényessy Márta szemléletes térképét. Belényessy: *Szőlő- és gyümölcsstermelésünk*, 19. A szegediek szőlőbirtoklása a későbbi időkben is jól adatolható. Péterváradon, Karlócán, Kamoncon, Szalánkeménben és máshol a 15. században nagyjából 80 szegedi extraneus mutatható ki. Székely György: *Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a 15–16. században*. Agrártörténeti Szemle, 3. évf. (1961) 335–336.; Szőlőbirtokosai a középkor végén intenzív kereskedelmüknek köszönhetően rendszerint városuk vezető rétegéhez tartoztak. Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. (Dél-alföldi évszázadok 17.) Szeged, 2002. 88. További példákat idéz az extraneus birtoklásra. Feyér: *A szőlő- és bortermelés*, 34–35.

²⁴ A témával Gecsényi Lajos foglalkozott kimerítően két tanulmányában. Gecsényi Lajos: *Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1485–1563*. Agrártörténeti Szemle, 8. évf. (1966) 470–485. és Gecsényi Lajos: *Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a 15–16. század fordulóján*. Agrártörténeti Szemle, 14. évf. (1972) 340–352.

²⁵ Sorrendben: DL 8792, DL 34719, DL 14453, DL 36403, DL 17590, DL 19715.

kok, amelyek a legnagyobb gyakorisággal egyházi intézményekre, azon belül is főként pálos kolostorokra szálltak. 1359-ben például, amikor a létai Ányos fia László végrendeletet tett, szőlőjét a szakácsi pálosoknak hagyta. 1454-ben az Ósiben élő Zeke dictus György engedte át szőlőbirtokát ilyen módon a csatkai pálosoknak.²⁶

Azzal, hogy a szőlővel kapcsolatos források száma folyamatosan emelkedett, az egyháziak és birtokos rétegek mellett újabb, széles csoportok számára nőtt meg az írásbeliség jelentősége. A 14. századtól országos mértékkel mérve is jelentős lehetett az olyan jobbágyság száma, akik annak ellenére, hogy a legtöbb esetben egyáltalán nem értettek az olvasáshoz és a betűvetéshez, a számukra szőlővel kapcsolatos birtokjogot vagy kiváltságokat biztosító oklevelek birtokosaivá, őrzőivé váltak, így az írás és az oklevél mint információhordozó eszköz és módszer presztízse az alacsonyabb társadalmi állású csoportok számára is mindinkább nyilvánvaló lett.²⁷ Ez a kör, azaz a jobbágyság az Árpád-kortól kezdve – de olykor még a középkor végén is – főleg a szóbeliségben élt, mindennapi ügyeit a helyi szokásjog: *ius, mos, libertas, ritus* vagy *consuetudo* segítségével intézte, ezért az új fejlemény egyáltalán nem nevezhető jelentéktelennek.²⁸

A szőlőbirtok elidegenítésének biztonságáról és szilárdságáról – mind a szóbeli, mind az írásba foglalt ingatlanügyletek esetében – az eseményen részt vevő tanúk emlékezete volt hivatott gondoskodni. Sokszor azonban a szóban lezajlott adásvételt is tanúk közreműködésével, de csak utólag – egyes esetekben bizonyosan évekkel később – szentesítették oklevéllel, azaz a szóbeliség nem tűnt el teljesen a tömeges oklevéladás korára sem. Persze ebből egyúttal az is egyértelműen következik, hogy a ma emberének csak azokról az eredetileg szóban zajlott ügyletekről lehet tudomása, amelyekről valamilyen sajátos oknál fogva, például birtokper miatt később oklevél vagy bármilyen más feljegyzés is készült, ezek száma pedig sajnos elenyészőnek nevezhető. Így viszont meglehetősen nehéz megbecsülni, hogy a középkori Magyarország településein milyen arányt is képviseltek az ilyen szóbeli ügyletek az oklevélbe foglaltakkal szemben. Az biztos, hogy ennek mértéke nem lehetett elbagatellízzható.

A honfoglalás korától egyértelműen kimutatható jelleggel az áldomás intézménye volt az, ami az ilyen szóbeli ügyeket szentesítette, legyen szó akár ingatlan-, akár állatvásárlásról.²⁹ A középkori Hegyalján ez a szokás néha az oklevelekbe is belekerült, ami bizonyítja

²⁶ DL 4867, DL 14810.

²⁷ A középkor végére a társadalom széles rétegeinek körében terjedt már el az írás-olvasás tudománya. Jakó Zsigmond – Radu Manolescu: *A latin írás története*. Budapest, 1987. 93–99.

²⁸ Az Árpád-kor első felében a társadalom nagyobb részének mindennapjait még alapvetően a szóbeliség határozta meg. A változást, amely elsősorban a birtokos rétegek körében indult meg, a szóbeliség intézményes képviselőjének, azaz a poroszónak 13. századi szerepváltozása, pontosabban háttérbe szorulása mutatja meg szemléletesen. Solymosi László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest, 2006. 203., 210–211. A szóbeliség és a középkori kollektív emlékezet problémájának módszertani megközelítésére lásd Fügedi Erik: *Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás*. In: Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 1981. 437–462.

²⁹ Az áldomás alapvető célja az volt, hogy a tanúk alaposan az emlékezetbe vészhessék az adásvétel megtörténtét, és később is hatékonyan emlékezzenek rá. Első ismert említése a honfoglalás eseményei kapcsán bukkant fel a magyar történeti hagyományban. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. I. 56., 64. Más vélemények szerint az áldomást a magyar szőlőtermő vidékekre betelepülő szászok honosították meg, ami kevésbé tűnik elfogadhatónak. Kalmár János: *Mád, tokajhegyaljai község élete a 16–18. században*. H. n., é. n. 9. Az áldomás jogszerűsége sajnos egyáltalán nem rendelkezik bőséges és korszerű szakirodalommal, lényegének

azt a fenti állítást, hogy a szóbeli ügyletek egyáltalán nem koptak ki a használatból még az írásos jogbiztosítás, a tömeges oklevélhasználat elterjedése után sem. Az áldomás alapvető funkcióját, azaz a tények kollektív emlékezetre bízását mutatják azok a tanúkihallgatások is, amikor a mezőváros által szőlőperben összehívott idős személyek egyértelműen emlékeznek még arra, hogy az adásvételkor fiatal fővel megitták az áldomást az eladóval és a vővel.³⁰

Az ingatlannal kapcsolatos dokumentumok úgymond a szőlőbirtok „tartozékát” és birtoklásának legfőbb biztosítékát jelentették, amelyeket ezért gyakran évszázadokon keresztül is megőriztek, társadalmi státusztól függetlenül a birtokosok féltett kincsei voltak. Bár mikor felhasználhatták ugyanis az ilyen okleveleket egy esetleges perben birtokjoguk bizonyítására, és ahogyan a források tömege ezt megfelelően igazolja, ez valóban így is történt.

1351-ben például János újhelyi plébános előtt Miklós, az újhelyi Szent Egyed egyház perjele és Goluh (dictus) Jakab lányai között egy az egyházra örökített szőlő miatt kezdődött perben mutatták be a korábban, 1336-ban kiállított, végrendeletről szóló oklevelet. 1420-ban egy Miklós pataki vikárius előtt zajló perben Vas János újhelyi bíró bizonyítja a település tanácsának 1383-ban kiadott oklevelével, hogy egy a tulajdonában lévő telek és szőlő valóban az ő birtokát képezi. Mivel ellenfele, a szintén újhelyi polgárnő, Mangov semmilyen írásos dokumentumot nem tudott felmutatni, a vikárius a birtokokat végül Jánosnak ítélte.³¹ Szintén ennek a bizonyító erőnek köszönhető, hogy az ilyen tartalmú okleveleket – főleg egyházi birtokosok esetén és az egyház kezdeményezésére – gyakran még évszázadokkal később, a kora újkorban is átirták.³² Az állítás, hogy a szőlőbirtokok fluktuációja széles körben igazolta és fontossá tette az írásbeliség szerepét a jobbágság körében, ímént említett példánk alapján sem nevezhető tehát túlzásnak.

Az írásban rögzített jogi tények ellenére a szőlő tehát hosszan elnyúló perek tárgyává is válhatott, az ingatlanra főként a rokoni és szomszédi elővásárlási jog alapján igényt formálók pedig tilthatták, vagy bizonyos feltételek mellett utólag is megtámadhatták az ügyletet.³³

Érdekes itt egy tállyai szőlő miatt kezdődött, komoly mennyiségű forrás keletkezésében szerepet játszó, 1486 és 1496 között folyó pert is megemlíteni. Az ügyben, amelyben a szemben álló felek Schwarcz György kassai bíró és Bártfa városa voltak, több tucatnyi, különféle típust képviselő írásos dokumentum keletkezett, amelyek jelenleg a bártfai levéltárban találhatók. A Bártfa város közössége által Kispalugyai Mártontól és Gáspártól 1486 ja-

összefoglalására lásd Bogdán István: *Régi magyar multságok*. Budapest, 1978. 158–166.; Balassa: *Tokaj hegyalja*, 51–54.

³⁰ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 215141. A tanúk életkorának fontosságára lásd Fügedi: *Verba volant*, 437–440.

³¹ DL 4164, DL 8826.

³² Az a zabori konvent oklevelében írásba foglalt 1369. évi rendelkezés például, amelyben az elefánti pálosok egy szőlőt kaptak adományul donatio post obitummal a helyi nemes Dezső fia Mihály udvari vitétől, az eredeti mellett egy 18. századi egyszerű másolat formájában is fennmaradt. DL 5803.

³³ Az elővásárlási joggal kapcsolatosan általános tájékoztatást nyújt Degré Alajos: *A szomszédok öröklése és a szomszéd elővásárlási jog kialakulása*. In: Eckhart Ferenc – Degré Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Budapest, 1942. 122–141. A birtok felkínálása az elővásárlási joggal rendelkezőknek a források alapján nem minden esetben történhetett meg a vásárláskor, ehelyett sokkal gyakoribb volt, hogy az igényt formáló személy csak utólag élt ezzel a lehetőséggel, mégpedig általában rokoni kapcsolatokra hivatkozva. A városi gyakorlat ezt egyébként lehetővé is tette. Uo. 136.

nuárjában vásárolt ingatlan³⁴ vételára nem kevesebb, mint 1000 forintot tett ki, ami kiemelkedő összegnek számít a középkori Hegyalja ingatlanforgalmának viszonylatában. Bizonyosan ennek köszönhető az a megkülönböztetett figyelem a város részéről, amelynek eredményeképpen az ügy részleteiről igen jó adatokkal rendelkezünk.

A nagyszámú, témához kapcsolódó irat között többek között tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, jelentések, peráttevő oklevelek is találhatóak. A szőlőper nagyszabású mivoltát az is jól mutatja, hogy még a perköltségekről is külön elszámolás készült a bártfai tanács részére.³⁵ Ez a perköltségjegyzék latin nyelven, éves bontásban közli az 1486 és 1496 közötti időszakban az ügyre fordított különféle kiadásokat. Természetesen nem minden évből maradtak fenn ilyen adatok, hanem csak azokat az esztendőket rögzítették a forrásban, amikor a per előre haladtával újabb és újabb kifizetések történtek. Így van adatunk 1486-ból, 1487-ből, 1490-ből, 1494-ből, 1495-ből és 1496-ból is.

A forrás szilárd és átgondolt adatszerkezetet mutat, és így párhuzamba állítható a korban hazánkban kimutatható számadás-vezetési gyakorlattal. A tételek között a legkülönbözőbb kiadások szerepelnek, amelyek mindig külön sorban helyezkednek el, s a sor végén olvasható az aktuálisan kifizetett, számszerűsített összeg forintban, illetve dénárban. A kiadások legjelentősebb részét a per során Tállyára vagy máshová (így például Kassára, Liptóra, Budára, vagy a nádorhoz, a sepesi ispánhoz, illetve valamelyik környékbeli plébánoshoz) utazó városi követek és az üggyel kapcsolatos levelezésben szerepet játszó küldöncök járandósága képezte.

A szőlőbirtokok eladását a középkor végén a legtöbb esetben egyfajta, levelezéssel lebonyolított előkészítés előzhette meg: az eladó vagy valaki más értesítette az érdeklődőket a megvehető ingatlanokról, esetleg maga az adásvétel aktusa igényelt további egyeztetéseket a felek között. Amennyiben valaki rendelkezett a szükséges tőkével, és azt jól jövedelmező és értékét biztosan megtartó szőlőbirtokra akarta költeni, az előnyös vétel érdekében fontos volt, hogy megfelelő információkkal rendelkezzen a megvásárolható ingatlanokról. Ha a megvenni kívánt szőlő távol helyezkedett el a vásárló lakhelyétől, akkor az ezzel kapcsolatos információcserének a levélváltás volt a leghatékonyabb módja. A szőlőbirtoklás így egy újabb csatorna révén kapcsolta be a parasztságot és másokat is az írásbeliségbe.

Több ilyen példával rendelkezünk. 1479-ben Groff Márton levelében közölte a bártfaiakkal, hogy egy bizonyos szőlőt nem lehet megvásárolni. 1485-ben az újhelyi Szár Tamás polgár szintén levélben tájékoztatott egy bártfai polgárt, hogy eladó egy szőlője. 1487-ben Pálóci István írt levelet György bártfai bírónak, hogy a pataki Dragicza nevű szőlő nem eladó, Kovács Ferenc szőlője azonban megvehető. 1517-ben kelt Bekecs falunak a kassai tanácshoz írott levele, miszerint bizonyos, a falujukban lévő szőlő adásvétele ügyében a pénz átadására a felek és tanúk jelenjenek meg náluk Szent György utáni vasárnapon.³⁶

Olykor külön rögzítették azt is a szőlőbirtokkal kapcsolatosan, hogy a művelőt pontosan milyen kötelezettségek terhelik, máskor pedig felmentést adtak a különféle szolgáltatások (kilenced, tized, földbér stb.) alól. 1353-ban például Simon pozsonyi ispán I. Lajos király parancsa szerint oklevelet állított ki a hamburgi hospesek dévényi szőlőkre vonatkozó jogairól és kötelezettségeiről (úgy mint a szőlők vétele és eladása, illetve a hegyvám, a tizedsze-

³⁴ DF 215201.

³⁵ A perrel kapcsolatos források a következők: Bártfa I. 2440., 2466., 2502., 2507., 2568., 2571., 2743., 2746., 2763., 2767., 2768., 2775., 2796., 3056., 3106., 3120., 3150., 3153., 3154., 3155., 3160., 3161., 3173., 3174., 3184., 3190., 3194., 3209., 3232., 3249., 3254., 3262., 3266., 3267., 3285. sz. Maga a perköltségjegyzék a DF 215199 jelzet alatt található (Bártfa I. 2437. sz.).

³⁶ Bártfa I. 2075. sz., DF 215135., Bártfa I. 2590. sz. és DF 271641.

dőknek adandó szolgáltatás és a borszállítás vámjának meghatározása). A király az oklevelet 1360-ban megerősítette és privilegiális formába írta át.³⁷ Amikor a császáriak 1418. évi, a zágrábi püspöktől kapott roppant részletes kiváltságlevelét megfogalmazták, abba szintén belekerültek a szőlőkkel kapcsolatosan fizetendő járadékok is: ez alapján a borból (is) származó tizedet a lakosok a császári káptalannak tartoztak lefizetni, míg a szőlőbirtokok után járó terragium 2 dénárt tett ki.³⁸

Ha a szőlőt újonnan telepítették vagy újraterelítették, akkor szintén – a telepítő jobbágy számára roppant értékes – oklevelek születtek. Általában írásos formában rögzítették ugyanis a telepítés feltételeit, és adózási kedvezményt is adtak arra az időre, amíg a szőlő termőre nem fordult. 1360-ban Elefánti Dezső fia Mihály mester oklevelében engedélyezte cifferi jobbágyainak, hogy akik az új telepítésű Michelsperk nevű szőlőhegyen szőlőt akarnak szerezni, azok az első tizennégy évben a tizeden kívül semmilyen adót ne fizessenek. 1443 májusában Rozgonyi Simon egri püspök a Kisvárdán új szőlőket telepítőknél tíz évi tizedmentességet biztosított. 1460-ban a kolozsmonostori konvent előtt Bertalan, a konvent gubernátora úgy rendelkezett, hogy mivel az egyház szőlein a magas terhek miatt a kolozsvári polgárok a szőlőművelést elhanyagolják, s így a konvent Gorbo nevű szőlőhegye már szinte teljesen elpusztult, a Kewmal és Pethlend nevű szőlőhegyet pedig az emberek már szintén kezdik elhagyni, a jövőben csak tizedet legyenek kötelesek fizetni. Egyúttal eltörölte az eddig a borra kirótt kilenced, valamint a hegybér gyanánt szedett holdanként egy talentum viasz és egyharmad aranyforint lefizetését is.³⁹

A szőlőbirtokok megszerzését és nyugodt birtoklását tehát általában írásos megerősítés biztosította. Az írásbeliség azonban az ilyen ünnepélyes aktusokon kívül is a szőlőművelés fontos kelléke volt. A 15. századtól terjedtek el azok a források, amelyek a szőlő mindennapi megművelésével kapcsolatosan tartalmaznak általános információkat.

Ezek legjellemzőbb csoportját kétségkívül a különböző gazdasági jellegű feljegyzések alkották. A vincellérek a középkor végére már rendszeresen írásos számadások formájában rögzítették a szőlőbirtok tulajdonosa számára, hogy pontosan mennyit költöttek a szőlők megművelésére, milyen eszközöket és más termékeket vásároltak a szőlő fenntartására adott pénzen. Jó példa erre Csontos Éliásnak, a bártfaiak hegyaljai szőlőgondnokának 1498. évi részletes elszámolása, amelyet munkáltatója, azaz Bártfa város számára állított ki.

A kilencoldalnyi feljegyzés láthatóan egy kontinuum módon vezetett költségjegyzék volt: Éliás a szőlőmunkák előrehaladtával lelkiismeretes módon bizonyos időközönként rendszeresen bevezette a szőlővel kapcsolatos közvetlen és közvetett kiadásokat, illetve bevételeket. Az újra és újra leírt „kiadás” (*exitus*) és „bevétel” (*introitus*) címszavak alatt – a legtöbb esetben a dátum feltüntetésével – különféle tételek szerepelnek az összeg pontos megnevezésével együtt. Megjegyzendő, hogy nem következetesen ugyan, de az egyes szőlőhegyekkel (ilyenek voltak például a szántói Alsó- és Felső Sátorfark, a Kis- és Nagy Tökösmál, a Banyas és a Nyerges promontóriumok) kapcsolatos bevételeket és kiadásokat

³⁷ DL 4402

³⁸ *Zsigmondkori Oklevéltár I–II/2.* (1387–1410) Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1951–1958. III–VII. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. Borsa Iván. Budapest, 1993–2001. VIII–IX. (1421–1422.) Szerk. Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Budapest, 2003–2004. X. (1423) Szerk. C. Tóth Norbert. Budapest, 2007. XI. (1424) Közzéteszi Neumann Tibor és C. Tóth Norbert. Budapest, 2009. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49.) (a továbbiakban: ZSO) VI. 2229. sz.

³⁹ DL 5005, Zichy IX. 50. sz., DL 36392.

is külön csoportosította a procurator az elszámolásában, a könnyebb áttekinthetőség érdekében.

Éliás a bártfaiak pénzéből fizette többek között a saját költségeit, például a taxát, de árokásásra is felszámolt magának egy kisebb összeget. Emellett fizetett szőlőmunkásoknak is, többek között például a kötözésért, feljegyezte a különféle szállítási költségeket, vagy vett szőlőkarókat. A bevételek listáját leginkább a szőlő művelésére a bártfaiak megbízottaitól rendszertelenül átvett kisebb pénzösszegek alkotják.⁴⁰

Más esetekben a szőlő megművelésével és fenntartásával kapcsolatosan írt tanúsítványokkal, magánlevelekkel is találkozhatunk. Az a kép alakul ki bennünk, hogy a középkor végén már szinte napi rendszerességgel folyt levélváltás és oklevélkiállítás hasonló ügyekben, a szőlővel kapcsolatos mindennapi tények, gazdasági jellegű adatok feljegyzése mindinkább a hatékony termelés fontos feltételévé vált. E levelek és a rájuk adott válaszok a szőlővel kapcsolatos praktikus tényközlésen kívül a csak mellékesen papírra vetett általános információkat és híreket sem nélkülözték, ami izgalmas forrássá teszi őket a középkori hétköznapi élet megismerése szempontjából is. A magánlevelek mellett megemlítendő, hogy arra is számos példát ismerünk, hogy valamely oklevéladó szerv (város vagy mezőváros, hiteleshely, plébános stb.) állított ki a birtokos kérésére tanúsítványt szőlők megművelésével kapcsolatos különféle ügyekről, perekről.

Ilyen eset volt például, amikor 1406-ban Zsigmond király utasította diósgyőri várnagyát, hogy intézkedjen azon ügyben, mely szerint a közelben fekvő Krisztus Teste pálos kolostor szőlőmunkásait egyesek akadályozzák abban, hogy a kolostor szőlőibe vagy más munkákra a pálosokhoz menjenek. Hasonlóképpen, 1416-ban Körös megye előtt Bálint garicsi pálos vikárius tiltakozik amiatt, hogy István fia György a kolostor szőlőjéhez vezető utat elzárta. 1484-ben Albert diósgyőri ispán a diósgyőri pálosok Bakos nevű szőlőjének ügyében tartott vizsgálatot, mivel a diósgyőri Németh Mihály az ahhoz tartozó és oda vezető utat elzárta, és fákkal, illetve sövényvel ültette be. Megemlítendő ezek mellett egy 1488–1489-ből a bártfai levéltárban fennmaradt jegyzék, amely a város új préházának javítási költségeit tartalmazza. Nagyjából ugyanekkor, 1489-ben kelt Márton kereskedő levele Bártfához, miszerint Reyter Mihály egy bártfai szőlő felszerelését Dobos István bártfai kereskedőnek adta el. 1492-ben György újhelyi oltáros pap értesíti Bártfa város tanácsát, hogy a vincellérük meghalt, a tolvajok pedig mindent elloptak, ezért küldjenek neki 10 forintot. 1498-ban íródott Kerek Sebestyén levele Bártfához, hogy küldjenek kétszer 4 sing acélt és 1 forintot a szőlőműveléshez. 1510-ben Hunyad megye előtt a hosdái Bakó Bálint tiltja a szintén hosdái Imrét attól, hogy kerekharaszi szőlője kerítését a helyéből kimozdítsa.⁴¹ A szőlővel kapcsolatos ügyekben egy oklevél kiadása, esetleg egy levél megírása egyre kevésbé számított rendkívüli, ünnepélyes aktusnak: ehelyett magától értetődő, mindennapos dologgá vált.

⁴⁰ DF 216211. Úgy látszik, hogy a korban készített, szőlőművelési költségeket rögzítő számadások képe a legtöbb esetben hasonló volt, mint amit újhelyi példánk is mutat. Azaz, habár a bevételek és kiadások külön rovatban szerepeltek, és a legtöbb esetben tárgy, kronológia, esetleg személy szerint szisztematikusan csoportosították is az egyes tételeket, ezek a regisztrumok alapvetően vegyes felépítésűek voltak: így a munkabért, a háztartási kiadásokat, a szállítási és javítási költségeket és a különféle bevételeket egyaránt tartalmazták. Az is előfordult azonban, hogy a nagyrészt szőlővel foglalkozó számadásba más jellegű (sörkésztési vagy kerttel kapcsolatos) elszámolásokat is betoltak. Erre és az ilyen jellegű források adatszerkezetére lásd Kubinyi András: *A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán (Gallinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből)*. Agrártörténeti Szemle, 6. évf. (1964) 371–404.

⁴¹ DL 9154, DL 35430, DL 19005, Bártfa I. 2678. sz., 2698.sz., 3031. sz., 3353. sz., DL 46961.

A bortermelés velejárója volt az egyházi tized és a különféle adók lefizetése is, amely további írásos emlékek létrejöttét eredményezte. Az ilyen jogalapon beszedett borról a decimátorok, illetve adószedők hosszú feljegyzéseket készítettek. A középkori Magyarország területéről elég sok ilyen irattal rendelkezünk. Így például a Zágrábi Káptalannak az 1470-es évek közepétől a középkor végéig jó néhány évből maradtak fenn tizedjegyzékei, de nem ritkák a 15–16. századból származó városi (Sopron, Buda stb.) bortized-összeírások sem.⁴²

A hasonló kimutatások felépítése jellemzően szűkszavú, lényegre törő és jól áttekinthető volt, ami nem véletlen, hiszen az ilyen források a korszakban már tömegével keletkeztek, azaz létrehozásuk a mindennapos rutin része volt, s így adatszerkezetük is jól kidolgozott formát mutatott. A zágrábi káptalan 1476. évi bortizedjegyzéke (amelynek végén egyébként gabonatizedjegyzék is található) falvankénti csoportosításban tartalmazza az adózók névsorát és az általuk beszolgáltatott, köbölben pontosan meghatározott bormennyiséget. Az áttekinthetőséget nemcsak a lakóhely alapján történő csoportosítás, hanem az is remekül elősegíti, hogy – az országosan elterjedt gyakorlatnak megfelelően – minden adózó neve külön sorban szerepel a forrásban. A regisztrum megkülönbözteti a helyi és – már ahol ilyenek voltak – az idegen szőlőbirtokosokat is, ugyanis az utóbbiakat a többitől elkülönítve („*Extranei*” cím alatt) sorolja fel.⁴³

A Borsod megyei Emődről viszont nem borjegyzék, hanem a borkilenced beszédéhez kapcsolódó kiadásokat összesítő regisztrumunk maradt fenn az 1516. évből. A kilenced ismeretlen nevű beszédője egyes szám első személyben számol be a hordók vásárlásáról, javításáról, az ezzel kapcsolatos munkadíjról, valamint a saját maga számára beszerzett húsról, a szolgálai járandóságáról és bizonyos szüreti költségekről is. A különböző tételek következetesen különálló sorokba vannak rendezve, melyek végén dénárban és forintban szerepelnek a kiadások.⁴⁴ Ez a regisztrum az írásbeliség, az adatrögzítés technikájának még mélyebb rétegét villantja fel, mint az eddig említettek, hiszen írója érzékelhetően saját használatra készítette feljegyzését.

Ha a tized beszédését a földesúr vagy más erőszakosan megakadályozta, abból hosszú, írásos formában rögzített perek is keletkezhettek. 1476-ból származó adatunk szerint a borsmonostori apát akadályozta a győri püspököt abban, hogy falvaiban a tizedet jogszerűen beszedje, ami perrel végződött.⁴⁵ Ha végül megegyezés született a hasonló tizedügyekben, arról általában egyezséglevelet állítottak ki. 1450-ben pontosan ilyen eset történt, amikor is Hunyadi János kormányzó oklevelében kötelezte magát arra, hogy a veszprémi

⁴² A zágrábi káptalannak többek között az 1476. évből is maradt fenn bortizedjegyzéke: DF 256629. Egy soproni német nyelvű bortizedszámadás 1442-ből: DF 204657. Budáról a 16. század elejéről maradt fenn egy hosszabb bortizedjegyzék: Szakály Ferenc – Szűcs Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. (História Könyvtár. Okmánytárak 4.) Budapest, 2005. Az ilyen szöveggel és borral kapcsolatos gazdasági jellegű feljegyzések igen nagy számban lelhetők fel a Mohács előtti forrásokban.

⁴³ „Villa Senkowchy
Philypph I cb.
Zayko Medwed I ½ cb.
Peter Medwedycz III cb.” stb. DF 256629.

⁴⁴ DL 26175. A bő egyoldalú feljegyzés címe „Registrum super expensas quas feci mea necessaria none in Emewdh.” A tételek ilyen és ehhez hasonló formában szerepelnek: „Item unum vas et fracta vasa wlgo faal emi fl. I.” és „Item famulo meo Mateo qui promontorium sew montem visitavit pro suo labore dedi d. L” stb.

⁴⁵ DL 17835.

püspökséget a jövőben nem akadályozza majd budai bortizede beszédében.⁴⁶ Máskor maga a jobbágy akarta kikerülni a tizedfizetést, s ez vizsgálatot, valamint különféle szankciókat vonhatott maga után. Albert nógrádi főesperes és esztergomi kanonok 1454-ben a veszprémi Barnabás mézáróst a csopaki szőlőjéből járó tized meg nem fizetése miatt idézte oklevelével a színe elé.⁴⁷

A bortizedeket előszeretettel adták bérbe, s így az egyháznak sikerült megszabadulni a behajtással járó tehertől. Ilyen esetekben a bérlő egy összegben kifizette a megbeszélte összeget, és a dézsmát saját szakállára szedhette be az adott területről. Ezeket a megállapodásokat szintén szerződéses formában rögzítették. 1440-ben Ország Mihály kincstartó négy Pozsony megyei falvának a bor- és gabona tizedét vette bérbe 150 aranyforintért az esztergomi érsektől, melyről maga állította ki az oklevelet.⁴⁸

A bor utáni adók fizetésének módja vitákat is szülhetett, ezért gyakran találkozhatunk a kilenced- vagy tizedfizetés terén élvezett vagy szerzett kedvezményeket őrző oklevelekkel és a bortized fizetésének módját pontosító egyezséglevelekkel is. 1443-ban Gimesi Forgács Miklós fiai felmentették familiárisuk, Gáspár gimesi várnagy vásárolt csitári szőlőjét a kilenced megfizetése alól. 1491-ben II. Ulászló a sági prépost panaszára megparancsolta Hont vármegye hatóságának, hogy Almás és Szőlős falvak lakóival a prépostságnak járó szőlőtizedet borban fizetessék meg, és ne hagyják, hogy a fizetést pénzben teljesítsék.⁴⁹

Az adók lefizetése után a szőlősgazda megpróbálta eladni maradék borát. Ez történhetett a településen belül is, míg mások idegen vevőket (polgárokat, nemeseket) kerestek az üzlet nyélbe ütéséhez. Az sem volt ritka (főként a földrajzi szempontból jó kereskedelmi helyzetű területeken), hogy a bort külföldre vitték eladni. A távolsági kereskedők sok esetben csupán közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak, nem saját portékájukat értékesítették, hanem felvásárolták egyes termőhelyeken a bort, és azzal jelentek meg a piacokon. Máskor városi közösségek vitték a piacra saját, kollektíven birtokolt szőlők termését.

Kézenfekvő és logikus tény, de ennek ellenére is érdemes hangsúlyozni, hogy a borkereskedelem mennyire fontos szerepet játszott az egyes tájegységek, országok közötti információcserében. Ez még akkor is egyértelmű, ha a kereskedelemnek köszönhető híráramlásról konkrét adatunk a legtöbb esetben egyáltalán nem maradt fenn. Azaz sok esetben tudjuk azt, hogy ki és hová vitte eladni a borát, néha ismerjük a bor mennyiségét és árát, szerencsés esetben pedig még az is fennmaradhatott, hogy a fuvaros pontosan mennyit kért a szállításért, de az információáramlásra vonatkozó említés konkrét formában csak a legritkább esetben jelenik meg a forrásokban. Az információcsere azonban így is nyilvánvaló: a nagyobb távolságra utazó, idegen tájakon rendszeresen megforduló borkereskedő „világlatott” emberré vált, új kultúrákat, mentalitást, társadalmi normákat ismert meg és közvetített saját közössége felé, úgy, hogy sokszor bizonyosan nyelvismerete is bővült.

Ha megvizsgáljuk a borkereskedelem magyarországi és régióbeli útvonalait, gyakorlatilag azok az információs csatornák tárulnak elénk, amelyekbe a magyar borkereskedők bekapcsolódtak. A bor – amellett, hogy a termőhelyeken is nagy mennyiségben forgott a piacokon – alapvetően a tájközi és a távolsági kereskedelem jellemző terméke volt, hiszen jó minőségben és nagy mennyiségben történő előállításának lehetőségét a természetföldrajzi viszonyok határozták meg. Bár az Árpád-kortól kezdve Magyarországon szőlőt gyakorlati-

⁴⁶ DF 200470.

⁴⁷ DF 201342.

⁴⁸ DL 61560.

⁴⁹ DL 59281, DL 25276.

lag mindenhol termesztettek, az ebből előállított nedük nem voltak azonos minőségűek, így a változó fogyasztói igények és az ezzel összefüggő értékesítési lehetőségek megindították a nagyobb arányú borforgalmat.

A bor eleinte csak a belső kereskedelemben lehetett jelentős tényező, a 14–15. században azonban már egyre nagyobb mennyiségben szállították külföldre is. A legismertebb, legjobb minőségű bor a középkor nagy részében a szerémi volt, amelyet a 13. századtól kezdve már gyakorlatilag bárhol be lehetett szerezni az országban.⁵⁰ A fő szállítási útvonala a Dunán haladt, amelyen az ország közepéig, Budáig és Esztergomig, majd onnan szekéren egészen a bányavárosokig, illetve Bártfaig és Kassáig, sőt Csehországig is eljutott.⁵¹ A szerémi bor népszerűsége később sem csökkent. Nem véletlen, hogy több 16. századi elbeszélő forrásunk is megemlékezik az ezzel folyó nagyarányú távolsági kereskedelemről.⁵²

Ennél kisebb távolságra utazott, de szintén kelendő volt az ország néhány kevésbé híres bortermelő vidékének terméke, így a Balaton-vidék, Somogy, Baranya, Sopron-környéke, Zemplén, Heves, Bereg és Bihar egyaránt a fontosabb, jobb minőségű borok előállításának egy-egy karakteres régiója volt.⁵³ A borok hosszabb távú belső forgalmáról már a 13. század vámtarifái is beszámolnak.⁵⁴

A szalánkeméni, nagyolaszi, zenggi kereskedők az Árpád-kor utolsó szakaszától borukat személyesen szállították Budára, azaz újra és újra megtették a Délvidék és az ország közepe közötti nem csekély távolságot.⁵⁵ Persze nemcsak ők, hanem például pestiek és főként a szegediek is kereskedtek vele. Ennek köszönhető, hogy a pesti és szegedi borkereskedő családok között a középkor végén olykor dinasztikus-kapcsolat is létrejött. A pestiek által a legtöbbször Kassáig felvitt szerémi bor emellett Kassa–Pest viszonylatban is eredményezett házassági kapcsolatokat.⁵⁶ Itt a borkereskedelem tehát nemcsak egyszerűen információ- és ténetségi vonatkozásokkal rendelkezik, hanem komoly, városok között kialakuló kapcsolati

⁵⁰ Érthető tehát, hogy II. Ulászló az esküvőjére szerémi bort próbált beszerezni a kalocsai érsektől, mégpedig hatalmas, 100 hordós tételben. DL 46588.

⁵¹ Több alkalommal említenek szerémi, de baranyai, ruszti és budai bort is Bártfa város számadáskönyveiben. Fejérpataky László: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. Budapest, 1885. 460., 270., 152–, 271. stb.

⁵² Oláh Miklós – aki a szerémi borokat egyenesen a krétaiakhoz hasonlítja – beszámol a Pesten magyar borokat vásároló lengyel és sziléziai kereskedőkről. Oláh Miklós: *Hungária. Athila*. Szerk. és az Athilát fordította Kulcsár Péter, a Hungáriát fordította Németh Béla (Millenniumi magyar történelem). Budapest, 2000. 30. Brodaries István szintén említést tesz a messze északon is dicsért szerémségi borokról. Brodaries István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*. Szerk. Szigethy Gábor, fordította Kardos Tibor. Budapest, 1983. 21.

⁵³ Belényessy: *Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk*, 16–17. Néha ezek a szeréminél kevésbé ízletes borok is hosszú útra indultak. Így kerülhetett a 15–16. században soproni és munkácsi bor Budára, vagy somogyi bor Pestre és Tiszavarsányba. Sorrendben: ZSO VII. 1209. sz., DL 82418, *Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patriae*. Kiadja Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, Budapest, 1865–1891. I–VIII. I. 253. sz., DL 16429.

⁵⁴ Az esztergomi vámtarifa így például megemlékezik esztergomi és szerémségi (marchiai) kereskedők által a városba szállított borról, Somogyból vagy Zalából érkező, illetve külföldiek által Csehországba vagy máshová szállított borról is. Weisz Boglárka: *Vámok és vámszedés az Árpád-kori Magyarországon (Történeti áttekintés, adattár)*. PhD értekezés. Szeged, 2006. 59.

⁵⁵ Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002. 358–360.

⁵⁶ Szerémi borral kereskedő – egyúttal a Szerémségben szőlőbirtokos – pestiekre, így a pesti hajósokra lásd: Kubinyi András: *Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján*. Történelmi Szemle, 36. évf. (1994) 42–43.; Gecsényi: *Városi és polgári szőlőbirtokok*, 340–341.

hálózattal is járt. Különösen a szegediek szerepe kiemelkedő: a már említett *extraneus* szőlőbirtoklás mellett ugyanis kereskedelemmel is foglalkoztak, így az ország északi és déli határvidéki régiói között lévő óriási területen mozogtak otthonosan, teremtettek kulturális kapcsolatot és szereztek széleskörű ismereteket, valamint kereskedelmi tapasztalatokat.⁵⁷

A bor nemcsak a belső-, hanem a külkereskedelemben is kitüntetett szerepet játszott, s ennek köszönhetően idegen országokkal teremtett „összeköttetést”. Habár borexport minden bizonnyal a legtöbb magyar határszakaszon folyt,⁵⁸ legjellemzőbb célterülete egyértelműen Lengyelország. Már igen korán, 1310 körül felbukkan a szerémi és dunántúli bor Krakkóban, majd ezt követően, nagyjából a 15. század elején a lengyel borkivitel fellendült és a koraújkorban is jelentős maradt.⁵⁹

A lengyel területek azonban nem jelentettek csupán célállomást, hanem közvetítő szerepet is játszottak a magyar bor Baltikum felé történő eljuttatásában. A Visztulán lehajózott magyar bor – amelynek szállításában nyilván krakkói lengyel kereskedők vehettek elsősorban részt – ilyen módon a Német Lovagrend és a Hanza-városok, valamint Északnyugat-Európa piacain is megjelenhetett.⁶⁰

A híráramlásban, a mindennapi információs csatornák fenntartásában azonban nem csupán a tájközi és távolsági, hanem a helyi borkereskedelem is nagy szerepet játszhatott. Egy-egy jelentősebb kereskedőváros ugyanis a borkereskedelme révén roppant intenzív kapcsolatot hozott létre a közvetlen környékével, vagy ha úgy tetszik, piackörzetével. Bártfa város borkereskedelme kapcsán például összeköttetésben állt Gálszécs, Hanusfalva, Nagymihály, Sztropkó, Varannó, Terebes, Sáros, Újhely, Gönc, Tokaj, Liszka, Tálya, Szántó, Szikszó, Szepesváralja, Kassa mezővárosokkal és városokkal.⁶¹ A városnak emellett határmenti lengyel kapcsolatai sem voltak megvetendőek, ugyanis a következő lengyel településekkel állt – főként a borforgalom miatt – üzleti viszonyban: Bjecz, Brzezow, Bobowa, Bor-

⁵⁷ A város jómódú kereskedőinek másik nagy csoportja a marhakereskedelemben volt érdekelt és szintén rengeteget utazott. Erre és az északi irányú borkereskedelemre lásd Kubinyi: *Városfejlődés és vásárhálózat*, 174–175.; Petrovics István: *Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban*. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Szerk. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. Budapest, 2005. 144–146.

⁵⁸ Ilyen volt például Kőszeg, Csepreg, Rohonc, Kismarton, Ruszt, Modor, Dévény, Bazin és Recse mezővárosok Ausztriába irányuló, problémáktól és perekől sem éppen mentes borkivitele. Bácskai Vera: *Mezőgazdasági áruterelés és árucsere a mezővárosokban a 15. században*. Agrártörténeti Szemle, 6. évf. (1964) 8–13.

⁵⁹ Feyér: *A szőlő- és bortermelés*, 42; Vinkler Bálint: *Krakkói vámnaplók tokaj-hegyaljai borokra vonatkozó bejegyzései 1597-ben*. In: Szőlőtermelés és borkereskedelem. (Speculum Historiae Debreceniense 2.) Szerk. Orosz István – Papp Klára. Debrecen, 2009. 55–75.

⁶⁰ Pósn László: *Magyar-Hanza kereskedelmi kapcsolatok a középkorban*. In: Magyarország és Európa tegnap és ma. Tanulmányok az Ady Endre Akadémia 15. évfordulójára. Szerk. Orosz István – Mazsu János – Pallai László – Pósn László. Debrecen, 2006. 29.; uő: *Borkereskedelem a középkori Baltikumban*. In: *Szőlőtermelés és borkereskedelem* 16–17. 1407-ből arra is van adat, hogy kivételesen magyar fuvarosok szállítják a bort a Lovagrend területére.

⁶¹ Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526*. II. köt. 1501–1526-ig. (kézirat) (a továbbiakban: Bártfa II.) 3637. sz., 3709. sz., 4463. sz., DF 213096, DF 216137, Bártfa II. 5226. sz., Bártfa I. 3323. sz., Bártfa II. 4472. sz., 4236. sz. 4609. sz., 5019. sz., 5314. sz., 5535. sz., 5061. sz., 4652. sz.,

oszló, Cobylyany, Grebow, Krakko, Kroszno, Lubaschava, Musina, Myaschko, Novy Sandecz, Schymbark, Smigrod Strzewow, Tarnow.⁶²

A borral folytatott kereskedelem nem volt egyszerű és olcsó dolog, jelentős befektetést és szervezést igényelt. Ráadásul biztonságosnak sem volt nevezhető: bármikor fennállt a veszélye, hogy a kereskedő kocsját rablók támadják meg, vagy hogy a vevő egyszerűen nem fizeti ki a vételárat. A hordók beszerzése, szállítása, a potenciális vevők keresése, a legújabb piaci és egyéb (például biztonságos útvonalakkal kapcsolatos) információk megismerése komoly kapcsolatrendszert és számos levelezőpartnert, ehhez szükséges műveltséget, írástudást feltételezett.

Azok az oklevelek, amelyek a borral való kereskedelemmel kapcsolatos privilégiumokat őrizték, a birtokjogot biztosító oklevelekhez hasonlóan értékesek voltak és nagy becsben álltak. Ilyen fontos jog volt a bormérés joga, melynek feltételeit gyakran írásos formában határozták meg. Így 1387-ben Zsigmond más kiváltságok között korlátozta az idegeneket abban, hogy Szászsebes városban bort mérjenek ki. 1407-ben János győri püspök megerősíti azt a szombathelyi polgárokkal kötött egyezségét, melyben többek között arról rendelkeztek, hogy a bormérés joga mindkét felet egész évben megilleti. 1468-ban, amikor Kisvárda település Várdai Istvántól kiváltságlevelet kapott, a kor egyébként egyik legfejlettebb mezővárosi kiváltságlevelének tekinthető privilégiumában az a kikötés is szerepelt, hogy a helyi országos vásáron a polgárok szabadon mérhették a boraikat, idegenek azonban csak a bíró és a tanács engedélyével tehették ezt. 1472-ben Mátyás megtiltotta, hogy a diósgyőri pálosok az ő korábbi engedélyének ellenére és a miskolci polgárok sérelmére Miskolcon bort mérjenek ki.⁶³

A borkereskedelemmel foglalkozók kereskedelmi kiváltságok szerzésére törekedtek, melyet általában kollektíven (például városok, egyházak stb.) kaptak meg az uralkodótól. 1408-ban Zsigmond megtiltotta, hogy a szerémségi vámszedők a szegediektől a réginél nagyobb borvámot követeljenek. 1413-ban Albert osztrák herceg megengedte a soproni polgároknak, hogy évi 50 hordó bort Ausztrián keresztül Cseh- és Morvaországba szállítsanak.⁶⁴ A kiváltságolás néha azonban igencsak diszkriminatív módszerrel történt. Amikor Beckensloer János egri püspök székhelye bortermelésének fellendítése érdekében 1473. évi kiváltságlevelében megtiltotta az egri völgybe idegen borok behozatalát, ezzel gyakorlatilag önkényesen avatkozott be a piaci viszonyokba.⁶⁵ Hasonlóképpen, a hegyaljai mezővárosok borkereskedelmét is nagyban elősegíthette Mátyás 1482. évi oklevele, amelyben megtiltotta, hogy a szerémségi borokat Tiszalúcnál északabbra szállítsák fel.⁶⁶ Ezután a lengyel piacon és Magyarország északkeleti részén is a Patak és Eger környéki borok kerülhettek csak igazán versenyhelyzetbe. A császári – már említett – privilégiumban pedig nem csupán az idegen borok behozatalát korlátozták, hanem azt is előírták, hogy a bor eladásánál csakis a tanács által hitelesített, 16 budai pintes mértéket szabad használni.⁶⁷

Egyes borszállítmányok menlevelet kaptak, ami védelmet biztosított számukra útjuk során. 1467-ben Bártfa városa írt levelet Szapolyai Imrének, melyben a Liskáról elszállítandó bora részére kért menlevelet. 1495-ben Tarnowi Amor János krakkói várnagy küldött

⁶² Az erre vonatkozó, nagyrészt Iványi Béla által is kiadott források ismertetése a Hajnal István Kör 2012. évi debreceni konferenciáján történt meg.

⁶³ ZSO I. 296. sz., ZSO II. 5725. sz., Zichy X. 304. sz. és DL 17353.

⁶⁴ ZSO II. 5897. sz., ZSO IV. 1254. sz.

⁶⁵ DF 209933.

⁶⁶ Belényessy: *Szőlő- és gyümölcstermelésünk*, 21–22.

⁶⁷ ZSO VI. 2229. sz.

levelet Bártfa tanácsához, hogy Nityel Miklós tarnowi polgárt, aki 16 félhordó bort szállít, segítsék az útján. 1500-ban Polhaimi Farkas bécsi főkapitány kérte Pozsony város magisztrátusát, hogy az általa a Bazini Péter grófhhoz küldött 3 hordó bor útját semmiképpen ne akadályozzák.⁶⁸

A mezővárosokban és a falvakban a bor eladása általában úgy zajlott, hogy az eladók először szóban vagy írásban tájékoztatták az érdekelteket a portékáról. Ezek a levelek gyakorlatilag a modern kori reklámot helyettesítették. Több ilyen példával rendelkezünk. Az ilyen forrásokban rendkívül gazdag bártfai levéltár anyagából nézzünk néhányat: 1468-ban a terebesi Aszari János írt levelet Domásai Bálint sztropkói udvarbírához, hogy keressen vevőt 12 hordó emődi és zombori jó borára, vagy értesítse erről a bártfaikat. 1484-ben Lapispataki Miklós Varannóról keltezett levelet Bártfa város tanácsához, hogy liszkai, zempléni, bényei, varannói és máshol lévő szőlőiben eladó borai vannak. 1487-ben Kápolnai Zsigmond regéci várnagy értesítette a bártfaikat, hogy van eladó szerémi bora, tehát ha venni akarnak, jöjjenek érte.⁶⁹

Arra is volt példa persze, hogy az ügyfél maga jelentkezett be az áruért. 1485-ben Kazimirsky János przemisli püspök levelében Bártfától egy hordó bort kért, amiért – ahogyan azt írja – már el is küldte Gomolko Mátyás brzezowi polgárt. Ugyanebben az évben Dambnói Jakab kért levelében Bártfa tanácsától egy félhordó jó bort.⁷⁰

Ha a vevő vagy megbízottja megjelent a borért, általában nem fizette ki rögtön a teljes összeget, csupán kisebb foglaltot hagyott ott, és a tartozást később, a szállítás után küldte csak el. Az aktust és annak kondícióit egyébként nem egyszer írásba is foglalták, illetve levélváltás során pontosították a részleteit, a pénz lefizetéséről pedig gyakran nyugtát is kiállítottak. Ezt bizonyítja az az eset is, amikor 1411-ben a fraknói Gróf Pál levelében Sopron város tanácsától nyolc nap haladékat kért a lefoglalt hordó bor átvételére. Nagyszombat város 1418. évi saját oklevele szerint a szentvidi plébánostól 4 hordó bort vásárolt, melyet két részletben, Pünkösdkor és Mihály-napon fognak majd kifizetni. 1492-ben Gobel Gergely szepesi várnagy nyugtatta Máriási Istvánt a borért átadott 28 Ft-ról.⁷¹

Igen gyakran előfordult azonban, hogy a tartozást a vásárló nem egyenlítette ki teljesen. Ilyenkor a sértett, a földesura vagy városok és mezővárosok esetében a helyi tanács levelében értesítette az érintett város magisztrátusát vagy magát a vásárlót az ügyről, és intézkedést kért a pénz elküldése érdekében. Egy mezőváros esetében nem feltétlenül a polgár írástudásának hiánya állhatott egy a tanács által írt ilyen *missilis* háttérben. Egyértelműnek tűnik, hogy a magisztrátus presztízse folytán sokkal hatékonyabban tudta ilyen esetekben a helyiek érdekeit képviselni, mint maga a jobbágy.

1522-ben például Gönc mezőváros hatósága küldött ilyen témájú levelet a bártfai tanácsnak, hogy polgártársuknak, Kis Mátyásnak egy bártfai polgárnótól borért járó 7 és fél forint tartozását hajtsák be. 1525-ben íródott a varasdi Krisztus Teste testvérület levele Brandenburgi Györgyhoz, miszerint emberei 28 forint értékben vásároltak a testvérülettől bort, amit azonban azóta sem fizettek ki. Kéri tehát a mielőbbi törlesztést.⁷²

Összességében elmondható tehát, hogy az ilyen kereskedelmi kapcsolatok jelentősen fellendítették a helyi írásbeliséget, és nagyszámú, különböző típusú oklevelet és magánlevelet eredményeztek a borkereskedelemmel kapcsolatos legkülönbözőbb témakörökben.

⁶⁸ Bártfa I. 1712. sz., 3210. sz. és DL 46518.

⁶⁹ Bártfa I. 1739. sz., 2324. sz., 2527. sz.

⁷⁰ Bártfa I. 2375. sz., 2432. sz.

⁷¹ ZSO III. 259., ZSO VI. 2667., DL 75103.

⁷² DF 218040., DL 38089.

Az alábbi példák jól visszaadják azt a változatosságot, amely forrásainknak erre a csoportjára vonatkozik: 1484-ben Becz város levélben tanácsolja Bártfának, hogy a szállított bort a saját vámjára kényszerítő Kmitha Péter szepesi kapitány ellen forduljanak a krakkóiakhoz panasszal. Dresneki Miklós lévai provizor 1516. évi levelében kérte a selmecbányai tanácstól, hogy a náluk lévő boros hordókat küldjék vissza neki. 1522 végén Szentmihályi Tamás három levélben is panaszkodik Várdai Ferenc erdélyi püspöknek, miszerint a bort igen nehéz eladni, van, ahol csak 2 Ft-ot adnak érte hordónként, ezért a borokat ki kellene vinni Gyulafehérvár városából és úgy eladni. Kéri, hogy a püspök írjon ez ügyben a városi tanácsnak.⁷³

Megemlítendő még, hogy a városi, kollektív szőlőbirtokokról befolyó bor, valamint a városok által vásárolt, illetve eladott, továbbá a különféle személyeknek kiutalt bor mennyiségét is gazdasági jellegű kimutatásokban, regisztrumokban rögzítették. Ilyen összeírások maradtak fenn igen nagy számban az 1450-es évektől Bártfáról (a Mohács előtti évtizedekből már majdnem minden évből meg van az összeírás), de vannak hasonlók Eperjesről, Selmecbányáról, Kassáról, Sopronból (az 1420-as évektől), sőt még egyes várakhoz kapcsolódó uradalmakban sem ritkák az ilyen források (Ónod, Léka stb.).⁷⁴

Az ilyen kimutatások adatszerkezete nagyban hasonlít a fentebb már ismertetett regisztrumokéhoz: az egyszerűség, a jó áttekinthetőség és az adatok általában precíz és következetes feltüntetése egyaránt jellemzi őket. A lékai, 1524. évi számadás borral kapcsolatos oldalán (*Registrum factum super vini anni 1524* alcímmel) például a borbevétel és a kiutalt bormennyiség külön bekezdésben szerepel. Az egyes sorok tartalmazzák az adott tétel eredetét, azaz hogy honnan és milyen alapon szedték be a bort, illetve címetztjét és a pontosan lejegyzett, hordóban megadott bormennyiséget is.⁷⁵

Bártfa város 1516. évi borszámadása (*Registrum vinorum*) a városi tanács által vásárolt borral kapcsolatos kifizetéseket tartalmazza szabályos rendben (*Emptio vinorum* alcím alatt). Az egyes tételek itt is külön bekezdésben szerepelnek, ahol a bor eladója, a forintban és dénárban átadott pénz összege és legtöbbször a kifizetés dátuma is szerepel. A bekezdések alatt minden esetben feltüntették a kifizetés megtörténtének tényét is, a lapok alján pedig összesítették az oldalon szereplő összegeket.⁷⁶

Az imént, illetve a még korábban említett példákban is remekül kitűnik, hogy a szőlőművelés és borkereskedelem kapcsán született gazdasági feljegyzések egységes, logikus szempontok alapján születtek, és igazodtak a kor más hazai, gazdasági témájú irataihoz. Ami azonban e források adatszerkezetét és felépítését illeti, azt kell látnunk – és ez nem csak a borral kapcsolatos számadásokra igaz! –, hogy egy átlagos gazdasági ismeretekkel és latin műveltséggel rendelkező városi vagy uradalmi tisztartó általában nem a nyugaton széles körben elterjedt velencei típusú kettős könyvelést⁷⁷ alkalmazta a gazdasági tények feljegyzése során, hanem az egyszerű könyvvitel szabályai szerint készítette el kimutatását.

⁷³ Bártfa I. 2304. sz., DF 235569. Az 1522. évi ügy: DL 82597, DL 82598, DL 82599.

⁷⁴ Egy-egy példa, sorrendben: DF 213750. (1458), DF 228671. (1442), DF 235699. (1465), DF 271727. (1509), DF 204616. (1426), DL 26189. (1518), DL 26317. (1524).

⁷⁵ Csak két példa a bevételekre és kiadásokra: „Item Rewth ius montium vas vini IIII”, illetve „Item in sallarium meum accepi vasa vini X” stb. DL 26317. Ezzel hozzátétőleg megegyező adatszerkezettel rendelkezett az 1523. évben összeállított Kanizsai-féle uradalmi számadáskönyv borbevételeket összegző néhány szakasza is. Nógrády Árpád: *Kanizsai László számadáskönyve*. (História Könyvtár. Okmánytárak 8.) Budapest, 2011. 27–33., 81–90.

⁷⁶ DF 217582.

⁷⁷ A velencei könyvelési mód középkor végén is jól ismert összefoglalása: Fra Luca Pacioli dal Borgo Sansepolcro: *Summa de aritmetica, geometria, proportioni et proportionalita*. Vinegia, 1494.

A hazai gyakorlat fontos jellemzője volt többek között a különféle tárgyú regisztrumok összeszerkesztése, ezekben az egyes tételek olykor vegyes módon történő szerepeltetése, az egyházi ünnepek alapján történő datálás, a római számok használata, de az is, hogy sok esetben egyértelműen látható, hogy a számadás készítője utólag állította csupán össze kimutatását az időközben felhalmozódott, tematikailag és kronológiailag is összekeveredett számlahalomból, és saját érdekében nyilvánvalóan arra törekedett, hogy az elszámolást nullszaldóra tudja kihozni. Ennek jegyében pedig az egyes tételeket hajlandó volt igencsak „rugalmasan” kezelni. Megállapításunk igazsága remekül kitűnik az esztergomi érsekség 15. század végén keletkezett számadáskönyveiből, az úgynevezett Hipolit-kódexekből is. Ezek ugyanis magyar írnokok latin nyelven és a fent ismertetett hazai gyakorlat alapján összeállított regisztrumaiból keletkeztek, amelyeket a velencei típusú elszámolási technikában, azaz a kettős könyvelésben jártas magyarországi olasz írnokok szerkesztettek a kor nyugati színvonalának megfelelő, olasz nyelvű főkönyvbe.⁷⁸

A borral kapcsolatos információink, a borügyekben keletkezett források az üzlet nyélbe ütése, illetve a járadék beszedése után sem tűnnek el. Olykor tovább lehet követni a bor utóéletét az olyan oklevelekben is, amelyek közvetlenül nem sorolhatók a szőlőtermelés és borkereskedelem úgymond „hivatalos” dokumentumai közé. Hallunk különböző hatalmaskodási ügyekről, amikor házakból vagy kereskedőktől rabolnak bort, számos példa van arra, amikor nem kereskedelmi céllal, hanem más okból kel útra a bor két pont között, és arra is van adatunk, hogy a nemes nedű fogadás téje lesz.

Csak két érdekes példát említenénk meg ezek közül. Váradi Rosás György közjegyző 1500-ban oklevelet állított ki arról, hogy Ilyei Tamás és Vajai Imre mester váradi kanonokok összevesztek azon, hogy hol lakik Csaholyi Bertalan. Az előbbi szerint a szabolcsi Vaján, az utóbbi szerint pedig Szatmár megyében. A felek az oklevél szerint végül egy jó hordó borban fogadtak. Sokatmondó az az eset is, amikor 1504-ben Frangepán Beatrix a Medvevár alatti Szűz Mária pálos kolostor vikáriusának panaszára megtiltja, hogy a Mária ünnepeken istentelen emberek a kolostor kerítésén belül bort áruljanak, mivel ennek következtében nem csak a kolostor kertjei és gyümölcsösei mennek tönkre, hanem a részegek közt a civódások, sőt a gyilkosságok sem ritkák.⁷⁹

A szőlőbirtokok intenzív forgalma és az ennek hatására felélénkülő helyi oklevéladás is nagy szerepet játszott abban, hogy a 16. századra már országszerte elterjedt a magyar nyelvű oklevelek használata. Példaképpen egy 1572. évi, az ungvári tanács által kiadott magyar nyelvű szőlőadásvételt szeretnénk megemlíteni, melyben Ungvár hatósága előtt Kőműves Bálint eladta szőlőjét Nagy Ferencnek.⁸⁰ A 16. század elején kibontakozó magyar

(Hasonmás kiadás, kísérfüzettel. Fordította és a jegyzeteket írta Könyves Tóth Kálmán. Lektorálta és a megjegyzéseket írta Dr. Nagy Gábor. A mű fakszimile kiadását gondozta és a történeti összefoglalót írta Csirmaz Pál. Budapest, 1994.)

⁷⁸ Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén*. In: Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 1981. 114–237., főként 115–122. Fügedi részletesen elemzi a forrás adatszerkezetének és könyvelési módszerének kérdését is. A hasonló regisztrumok keletkezésével, adatrögzítési technikájával, adatszerkezetével a kutatás azonban eddig csak elvéve foglalkozott. Ezek közül érdemes megemlíteni Fejérpataky László már említett forráskiadványának bevezetőjét (Fejérpataky: *Magyarországi városok*, III–XIII.), Kubinyi András már szintén érintett tanulmányát (Kubinyi: *A mezőgazdaság történetéhez*, 371–380.) és Nógrády Árpád forráskiadványának bevezetőjét (Nógrády: *Kanizsai László számadáskönyve*, 8–10.).

⁷⁹ DL 73337., DL 34577.

⁸⁰ DF 209883. Az oklevél a Mohács előtti gyűjteményben található, mivel korábban hibásan 1512-re datálták.

nyelvű hivatali írásbeliség a mezővárosokban gyakran a korábban kiadott latin nyelvű adásvételi szerződések mintájára és azokat felhasználva fejlődött ki, amelyet ungvári forrásunk megszövegezése is kellőképpen bizonyít. Ha hasonló okleveleket veszünk a kezünkbe, például a kora újkorai hegyaljai levéltárakból, akkor teljesen egyértelműen kimutatható, hogy a magyar nyelvű oklevelek megszövegezését minden bizonnyal középkori latin oklevelek egyszerű tükörfordításával hajthatták végre.⁸¹

A szőlőművelés – mivel megnövelte az iratok számát – erre az írásbeliségben megjelenő fejlődésre mindenképpen pozitív hatást gyakorolhatott és alapvető szerepet játszhatott az íráshasználat szélesebb körű elterjedésében is, ami a szerencsés forrásadottságú helyeken oklevelek és *missilisek* tucatjaiban mérhető le.

A fentiek során kitértünk a szőlővel és a borral kapcsolatos lehetséges vizsgálati szempontokra: az írásbeliség információtörténeti vonatkozásaira, a szakértelem és termelési technika importjára és exportjára, valamint a kereskedelemmel párhuzamosan megfigyelhető információcsera lehetőségeire. Tablónk azonban így sem teljes, a szőlőtermelés és borkereskedelem további információtörténeti vizsgálati lehetőségeket rejt magában. Ilyen például a bor mérésére alkalmazott különféle mértékek elterjedésének kérdése. A bormértékek országos vagy regionális használata ugyanis nyilvánvaló módon a kereskedelmi, gazdasági és kulturális kapcsolat függvénye volt, terjedésük információátadás során történik. Hasonló módon, a különféle bortípusok megjelenésének, a piacon megfigyelhető keresletének, „reklámértékének” megállapítása is az információtörténelem kereteibe tartozó kérdés-kör.⁸² Érdemes lehet még mindezek mellett az egyes termelők és borkereskedők által nyilvánvaló módon alkalmazott megkülönböztető jelek, hordókra festett, nyomott „védjegyek” kérdésének, a kereskedelmi forgalomban játszott szerepének is utánajárni.⁸³ Ebből is remekül látszik, hogy az információtörténet megannyi potenciális kutatási tereppel rendelkezik, a lehetőségek feltárása és számbavétele pedig nagyrészt még előttünk áll.

⁸¹ Gulyás László Szabolcs: *A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. Doktori (PhD) disszertáció.* Debrecen, 2008. <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/33459> (A letöltés időpontja: 2012. július 19.) 174–175. Ilyen, egyértelműen középkori jellegű forrásokat közöl például Hunfalvy Pál: *Hegyaljai oklevelek.* Nyelvtudományi Közlemények, 6. évf. (1867) 3. sz. 327–349.; vö. Kalmár János: *Szőlővásárlás a Tokaj-hegyalján 1588-ban.* A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 8. évf. (1969) 187–194.

⁸² A borok fajtájára, színére, minőségére stb. utaló megjegyzések viszonylag későn, a középkor vége felé kezdenek csak szerepelni a forrásokban. Nem csupán a területileg eltérő bortípusokról van szó (pl. tokaji, baranyai, szerémi, somogyi, malváziai, ruszti, olasz bor stb. vö. Fejérpataky: *Magyarországi városok*, 658.), hanem ugyanide sorolhatók a bor minőségével kapcsolatos jelzők is: óbor, újbor, fehér bor, vörös bor, a gyakorta a forrásokban említett „jó bor” és a „lőre” (vinaceum). Lásd például: DL 36393, DL 36398, DL 73337, DL 103720, és alapvetően: Bartal, Antonius: *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae.* Budapestini, 1901. 698–699.

⁸³ Ilyen kereskedelmi jeggyel rendelkezett például Gölniczér Mihály varannói kereskedő is 1494-ben. DF 215944.